

Bazilika Sv. Marte u Bijaćima i problem njezina ciborija

Prof. dr. Pavuša VEŽIĆ
Sveučilište u Zadru. Odjel za povijest umjetnosti
HR - 22000 Zadar, Obala Kralja Petra Krešimira IV, 2

Autor analizira starokršćanski i srednjovjekovni sloj arhitekture crkve Sv. Marte u Bijaćima. Osobitu pozornost poklanja naravi i lokaciji njezina ciborija. Pretpostavlja da je to oltarni ciborij, napravljen u 9. stoljeću za svetište prvotne bazilike. Na to upućuje ime sv. Marte uklesano u natpisu na kruni ciborija, te brojne starokršćanske crkve na tlu hrvatske države koji su upravo tijekom 9. stoljeća obnovljene i opremljene novim crkvenim namještajem. Tako preuredene starokršćanske gradevine postale su prvi sloj starohrvatske arhitekture, od katedrale u Ninu do oratorija u Rizinicama. Autor sve dovodi u vezu s franačkim državnim pravom i propisima rimske Crkve, aktualnima u vremenu organiziranja hrvatske države i biskupije. Za novu crkvu, podignutu u opsegu stare bazilike u Bijaćima, pretpostavlja da je ranoromanička gradevina s naknadno prigradenim tornjem na pročelju i produbljenom pravokutnom apsidom na začelju.

Na predjelu *Bijaći* bilo je naselje, poznato u povijesnim izvorima još iz antičkih vremena pod imenom *Siculi*¹. Tu su i ostaci gospodarstva, rustičke vile, uz koju se nalazila starokršćanska trobrodna bazilika te do nje krstionica osmerokutnog oblika. Bazilika je prvotno bila posvećena vjerojatno sv. Ivanu Krstitelju. Tijekom ranoga srednjeg vijeka imanje je obnovljeno kao vladarski feud hrvatskih vojvoda, kao *villa Biaci*, kako povijesni izvori navode taj posjed. S obnovom je crkva dobila novoga titulara. Posvećena je sv. Marti te u ispravi vojvode Mucimira iz 892. godine zabilježena kao *ecclesia Sanctae Marthae martyris*. Po tome je imenu širi prostor oko bazilike do danas sačuvao arhaični naziv *Stombrate*. Tu su u arheološkim istraživanjima u dva maha od 1902. do 1905. i potom od 1967. do 1970. godine, otkrivani ostaci sakralne arhitekture i skulpture koji očrtavaju slojevitost lokaliteta, ali još uvijek ne odgovaraju na sva pitanja koja sami slojevi otvaraju². Naime, prvotna trobrodna bazilika još nije u cijelosti istražena pa ni precizno datirana. Ipak, izvjesno je da je riječ o gradevini iz kasnoantičkoga, starokršćanskoga razdoblja. Nadalje, u njezinou je perimetru tijekom srednjega vijeka podignuta nova, prilično manja crkva, također trobrodnoga

¹ Naselje navodi Plinije Stariji kao lokalitet Sikuli "... u koji je car Klauđije smjestio veterane ...". (Vidi: M. SUČIĆ, *Antički grad na istočnom Jadranu*. Zagreb, 1976, str. 101, 297).

² D. JELOVINA, Starohrvatska crkva Sv. Marte u Bijaćima, *Kaštelski zbornik*, sv. 1, Kaštela, 1987, str. 23-29.

oblika. Ne znajući za stariju, Lj. Karaman mlađu pripisuje kraju 12. stoljeća, pozivajući se pritom na stilske odlike rustičnih pluteja tu otkrivenih, misleći da su primitivan rad romaničkog doba³. Međutim, nedavno je T. Burić pažljivo analizirao te pluteje, zajedno sa skupinom srodnih reljefa, te opravdano ustvrdio da su oni zapravo znatno stariji, da su čak iz prve polovine 7. stoljeća te ih pripisao "posljednjim salonitanskim klesarima"⁴. Valja, dakle, pretpostaviti da su to dijelovi liturgijskoga namještaja iz prvotne bazilike. No, ulomci kamene skulpture koji su tu pronađeni govore i o crkvenom namještaju prve polovine 9. stoljeća, iz vremena vojvode Trpimira⁵. Posebnu vrijednost imaju zabati ograde svetišta kao i njegov oltarni ciborij. Možda ponajviše radi te grade, ali i formalne sličnosti u tlocrtu mlade crkve s nekim karolinškim gradevinama, historičari su u novije vrijeme skloni drugu crkvu u Bijaćima datirati također u 9. stoljeće i svrstati je u "kraljevsku predromaničku skupinu" sakralnih građevina na tlu stare hrvatske države⁶. No, te iste odlike mogu se podjednako usporediti s arhitekturom otoskoga razdoblja, ili čak još mladom. Stoga bi zaista trebalo provesti temeljitu reviziju dosadašnjih istraživanja na lokalitetu Sv. Marte u Bijaćima⁷.

Otvoreno je i pitanje namjene ciborija iz Sv. Marte: je li on oltarni ili možda krstionički? Do sada je u historiografiji prevladalo mišljenje da je to oltarni ciborij iz svetišta mlade crkve. Nedavno je, pak, V. Delonga uputila na mogućnost da je ciborij zapravo krstionički, dakle, da potječe iz baptisterija⁸. Potom sam i sâm imao prilike upozoriti na treću mogućnost: da je ciborij ipak oltarni, ali iz svetišta starije gradevine⁹. Naime, u prvoj polovini 9. stoljeća bazilika u Bijaćima mogla je, poput mogih starokršćanskih crkava na tlu hrvatske države, biti samo obnovljena i opremljena novim namještajem, a tek potom zamijenjena s posve novom građevinom u opsegu one stare. To je tijekom rane romanike u

³ LJ. KARAMAN, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*. Zagreb, 1930, str.116.

⁴ T. BURIĆ, Posljednji salonitanski klesari, *Vjesn.Dalm.*, 85/1992, str. 177.

⁵ S. GUNJAČA - D. JELOVINA, *Starohrvatska baština* (=Baština). Zagreb, 1976, str. 94. - M. JURKOVIĆ, Iz hrvatske spomeničke baštine od 9. do 11. stoljeća. *Od Nina do Knina*. Zagreb, 1992, str. 28. - T. BURIĆ, *Hrvati i Karolinzi. Katalog*. Split, 2000, kat. jed. IV. 6, str. 183.

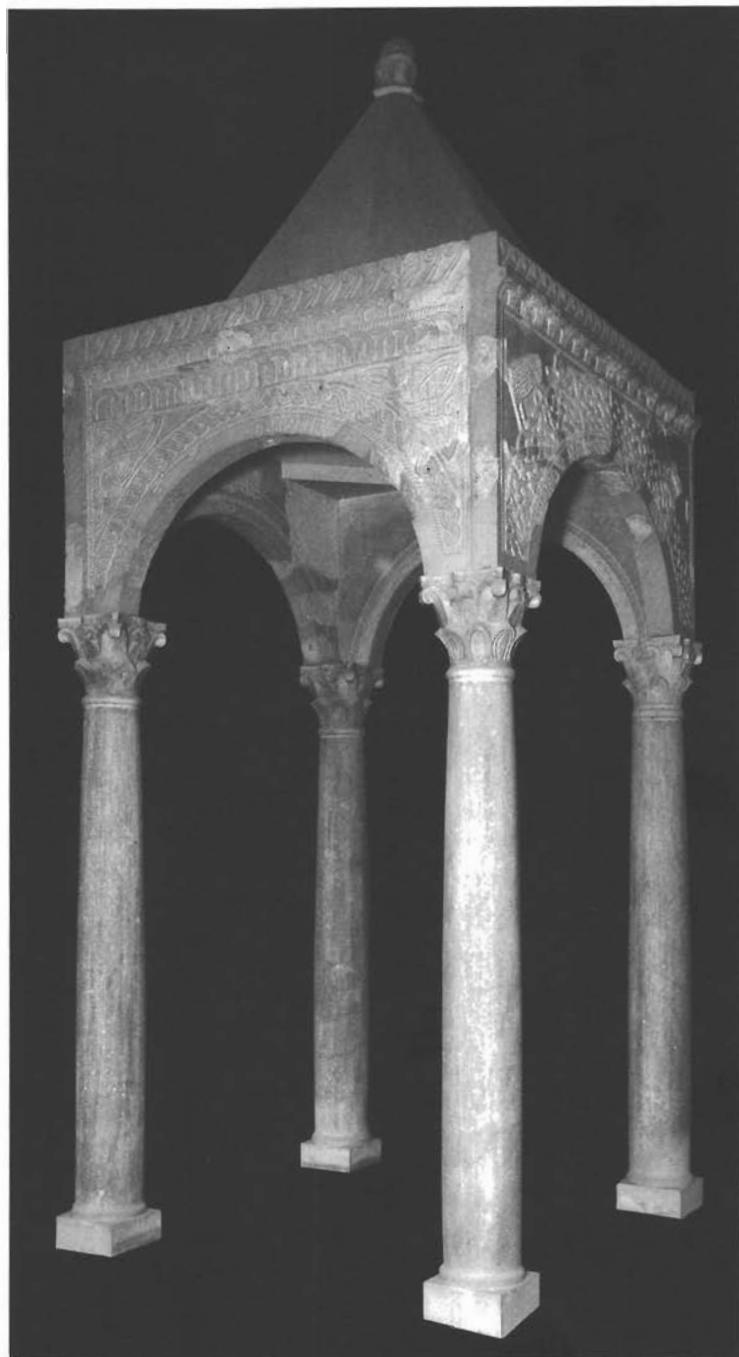
⁶ M. JURKOVIĆ, Crkve s westwerkom na istočnom Jadranu, *Pril.Povij. Umj.Dalm.*, 26/1986-1987, str. 74. - ISTI, L'église et l'état en Croatie au IX siècle - Le problème du massif occidental carolingien, *Hortus artium medievalium*, sv. 3, Zagreb-Motovun, 1997, str. 33. - ISTI, *Hrvati i Karolinzi. Katalog*. Split, 2000, kat. jed. IV. 2, str. 179.- V. GOSS, *Early Croatian Architecture*. London, 1987, str. 148. - ISTI, *Predromanička arhitektura u Hrvatskoj*. Zagreb, 1996, str. 128. - T. MARASOVIĆ, *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*, Split, 1994, str. 198. - ISTI, "Westwerk" u hrvatskoj predromanici, u: *Starohrvatska spomenička baština - Radanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*. Zagreb, 1996, str. 218.

⁷ Na potrebu revizijskih istraživanja, kako lokaliteta Sv. Marte u Bijaćima tako također Crkvine i Lopuške Glavice u Biskupiji kod Knina, upozorio je Ž. RAPANIĆ, Spomenici nepotpune biografije. *De ecclesiis datandis* 2. (=De ecclesiis), *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 13-14/1996-1997, Zagreb, 1999, str. 83.

⁸ V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj* (= Epigrafički spomenici). Split, 1996, str. 50. - ISTA, *Hrvati i Karolinzi. Katalog*. Split, 2000, kat. jed. IV, 13 str. 186. - ISTA, Pismenost karolinškog doba i njeni hrvatski odjeci - latinska epigrafička baština u hrvatskim krajevima (=Epigrafička baština), *Hrvati i Karolinzi. Rasprave i vrela*. Split, 2000, str. 241.

⁹ O tome sam izlagao na međunarodnome simpoziju: Liturgijske instalacije od kasne antike do razdoblja gotike, Motovun, 29-31. svibnja 1998., pod naslovom: Oltarni ciboriji ranoga srednjega vijeka na tlu Istre i Dalmacije.

Sl. 5. Ciborij iz Sv. Marte.

našim krajevima bio relativno čest slučaj, poput, na primjer, obližnje bazilike Sv. Petra i Mojsija u Solinu.

Starokršćanska crkva u Bijaćima trobrodna je bazilika s polukružnom apsidom istaknutom u prostoru na začelnoj strani gradevine. Promjer apsida jednak je širini srednje lade, slično kao i apsida bazilike Sv. Marije Male u Zadru¹⁰. Tu odliku ima i bazi-

¹⁰ Crkva Sv. Marije Male u Zadru ranoromanička je bazilika u sklopu benediktinske opatije. Indicije ukazuju da je podignuta na matrici starije crkve o kojoj svjedoči povjesni izvor, ali i neki dijelovi arhitekture (široka polukružna apsida i *spolia* u kolonadama) te kamena plastika s kasnoantičkim i predromaničkim stilskim odlikama (starokršćanski sarkofag s križem na prednjoj strani, pohranjen u klaustru opatije, bizantski kapitel u južoj kolonadi bazilike, ulomak predromaničkoga zabata ograda svetišta i dijelovi pluteja s pleternim ukrasima, na poledini mramorne oplate Vekeneginoga groba iz 12. stoljeća).

lika u Stobreču, tipološki različita od prethodnih jer ima upisanu apsidu, tzv. sirijskoga tipa¹¹. Srednja lada crkve u Bijaćima dvama je nizovima okruglih stupova odijeljena od bočnih brodova, a tri je puta šira od njih. S južne strane, odmaknuta od bazilike, nalazi se krstionica. Riječ je o malenoj centralnoj građevini oktogonalne forme s križnom piscinom ukopanom u pod krstionice. Oblikom je slična relativno brojnim primjerima takvih građevina na tlu kasnoantičke Istre i Dalmacije¹². Sam krsni zdenac kubična je zidana konstrukcija s gornjom površinom kvadratnoga oblika, velične približno 170 x 170 cm. Bazen ugrađen u njoj križnoga je oblika, što je također česta forma u starokršćanskoj svijetu¹³.

Srednjovjekovna crkva, pak, podignuta je u perimetru starije. Zidani piloni dijelili su je na tri broda, a na kraju svakoga tvorili su duboku nišu. To je rješenje u strukturi srođeno onima u crkvi Sv. Nediljice u Zadru, ili, pak, bazilike Sv. Petra i Mojsija u Solinu¹⁴. To bi govorilo da je srednjovjekovna crkva nastala u razdoblju ranoromaničke arhitekture u Dalmaciji¹⁵, vjerojatno tijekom 11. stoljeća. Pritom nedostatak tragova začelnoga zida srednje apside upućuje na mogućnost da je nova crkva integrirala svetište stare bazilike u vlastitu strukturu. Prepostavka otvara novi problem, a on, dakako, znanstvenu provjeru. Ipak, već sada je uočljivo da je crkva Sv. Marte naknadno stekla toranj na pročelju, a čini se i duboku pravokutnu apsidu na začelju. Teško je drukčije protumačiti činjenicu da je njihovo ziđe primjetno deblje od perimetralnih zidova same crkve i da toranj nije organski srašten s pročeljem nego je naknadno, kao zasebno tijelo, prigraden uz njega. To nije slučaj s ostalim primjerima crkava sa zapadnim zdanjem u nas, koje su pripisane karolinškoj razdoblju¹⁶. Stoga valja prepostaviti da su toranj i apsida prigradeni uz tijelo ranoromaničke crkve u zreloj srednjem vijeku.

V. Delonga je iznijela prepostavku da je ciborij iz Bijaća izvorno bio krstionički.¹⁷ Nekoliko elemenata govori u prilog takvoj mogućnosti. Svojim vanjskim mjerama ukopana križna piscina u baptisteriju odgovara širini stranice na kruni ciborija. Ima kvadratnu osnovu veličine 170 x 170 cm, te bi, načelno govorči, ona mogla biti temeljna stopa te instalacije. Tome u prilog govorila bi donekle i činjenica da su svi ulomci ciborija otkriveni

¹¹ N. CAMBI, *Starokršćanska bazilika i benediktinski samostanski kompleks u Stobreču*. Dokumentacija graditeljskog naslijeda. Split, 1974.

¹² U Istri, na primjer: Novigrad i Poreč, u Dalmaciji: Pridraga i Salona. - A. KHATCHRIAN, *Les baptistères paléochrétiens*, Paris, 1962, str. 47-49.

¹³ P. CHEVALIER, *Les baptistères paléochrétiens de la province romaine de Dalmatie*, *Diadora*, 10/1988, str. 111.

¹⁴ U pripremi ovoga teksta imao sam prilike koristiti se izvornim arhitektonskim crtežima napravljenim za vrijeme istraživanja na lokalitetu Sv. Marte, kao i onima s ranijih istraživanja crkve Sv. Petra i Mojsija u Solinu. Za to zahvaljujem ravnatelju Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, Anti Miloševiću i njegovim suradnicima Vedrani Delonga, Tonči Buriću i Zoranu Alajbegu.

¹⁵ I. PETRICIOLI, Umjetnost jedanaestog stoljeća u Zadru, *Zadarska revija*, 16, 2-3/1967, str. 162. - ISTI, Skulpture iz 11. stoljeća u Zadru, Splitu i Solinu, *Tragom srednjovjekovnih umjetnika*. Zagreb, 1983, str. 7. - ISTI, *Od Donata do Radovana*. Split, 1990, str. 42. - P. VEŽIĆ, Bazilika Sv. Ivana Krstitelja (Sv. Nediljice) u Zadru, *Rad.Inst.Povij.Umjetn.*, 23/1999, str. 7.

¹⁶ Vidi bilješku broj 6.

¹⁷ V. DELONGA, Epografički spomenici, str. 50.

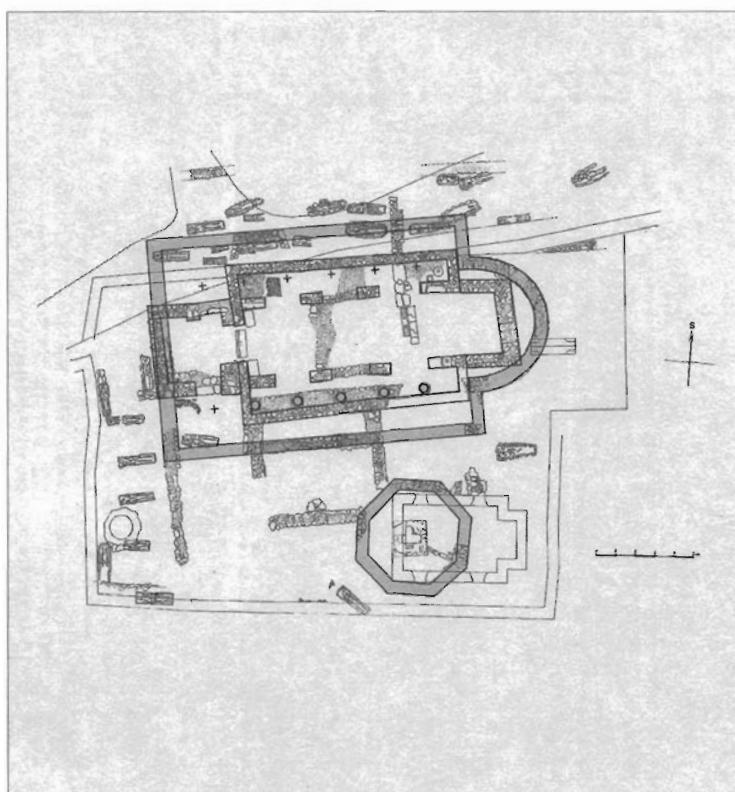
Sl. 6. Začejna arkada ciborija s dijelom teksta u kome se spominje Sv. Marta, foto: Z. Alajbeg

upravo u krstionici. Nadalje, natpis na njegovim arkadama svojim je karakterom blizak duhu i obredu krštenja¹⁸. On spominje: *Trinum*, Sv. Trojstvo, kao i natpis na Višeslavovoj krstionici¹⁹, a dio jedne riječi ukazuje i na Sv. Ivana: (... Ioh)ANIS. Ipak, u nastavku teksta spominje se Sv. Marta. Štoviše, izrijekom kaže da je sve napravljeno "u čast časne Marte": ... ALMIFIC(a)E (M)ARTHAE CVNC(t)A HA(e)C NOV(a) CERNIT(e dicata) ... / ... gledajte sve, to je novo podignuto u čast časne Marte...²⁰. Držim da takav sadržaj teksta ne bi odgovarao krstioničkome ciboriju već samo oltarnome, gdje sadržaj natpisa izravno stoji u relaciji s moćima sveca, u ovome slučaju svetice, u stipesu oltara ili u konfesiji pod njim. Istina, natpis na Višeslavovoj krstionici također kaže kako je i ona napravljena: IN HONORE VIDELICET S(an)C(t)I JOH(ann)IS BAPTISTE (u čast Svetoga Ivana Krstitelja). No, to je razumljivo s obzirom na Krstiteljevu vezu s obredom i značenjem krštenja. Stoga su mnoge krstionice, kao zasebne kapele, nazivane njegovim imenom te njemu posvećene. Međutim, nepoznati su mi baptisteriji posvećeni bilo kome među brojnim ostalim svecima. Jednako tako ni krsni zdenci ili ciboriji nad njima. Radi svega toga vjerujem da je ciborij napravljen zaista kao oltarni, ali za svetište

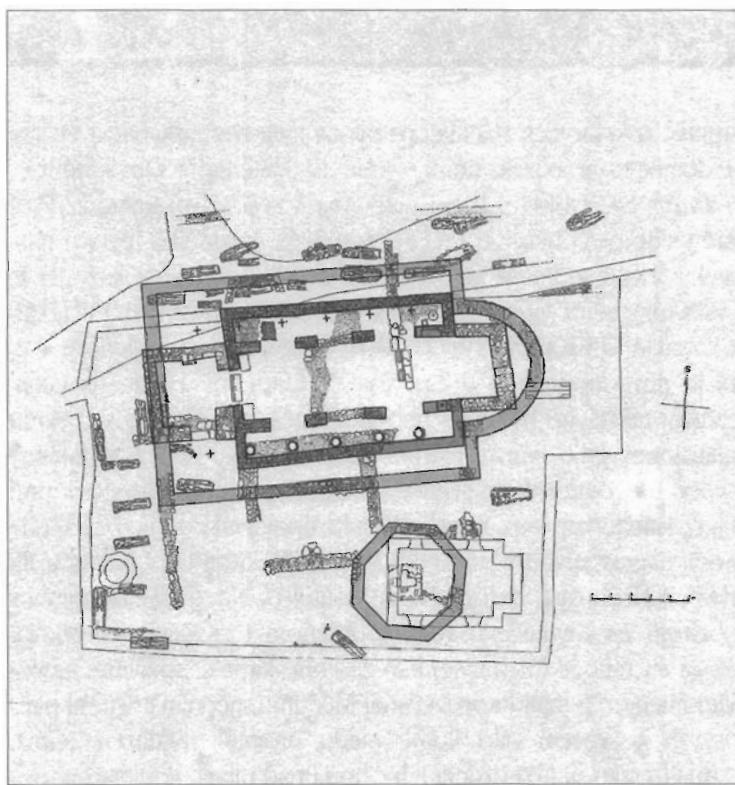
¹⁸ V. DELONGA, Epografička baština, str. 43.

¹⁹ V. DELONGA, Epografički spomenici, str. 205. - I. PETRICIOLI, Krstionica s imenom "Vuissasclavo duci" i problem ninskog baptisterija, *Starohrv. Prosvj.*, ser. 3, 14/1984, str. 125.

²⁰ S. GUNJAČA - D. JELOVINA, Baština, str. 94.

Sl. 1. Tlocrt starokršćanske bazilike i krstionice, crtež prema generalnom planu nakon revizijskih istraživanja iz 1967.-1970. godine.

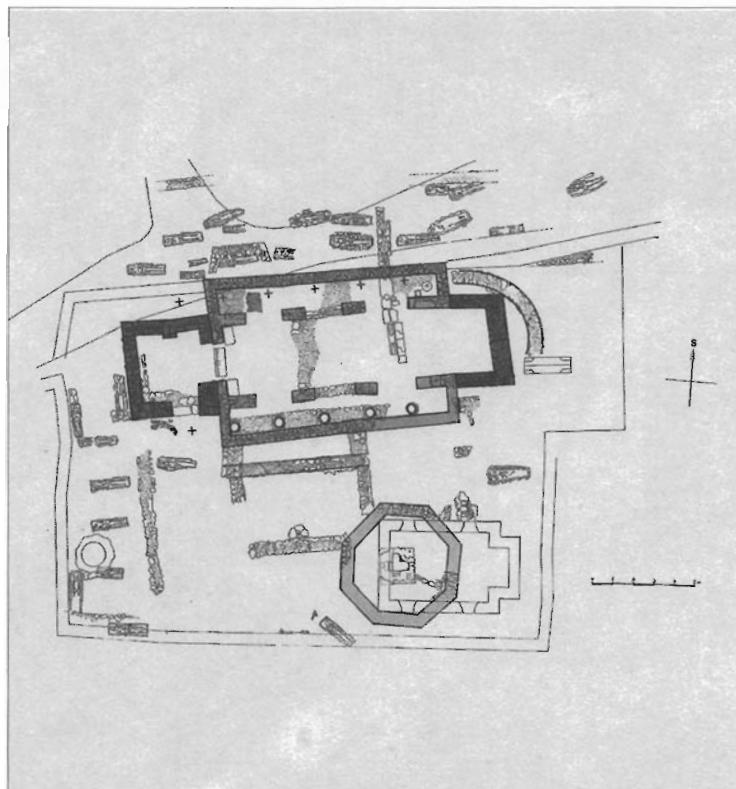

Sl. 2. Tlocrt srednjovjekovne crkve u perimetru starokršćanske bazilike, crtež prema generalnom planu nakon revizijskih istraživanja iz 1967.-1970. godine.

starokršćanske bazilike preuređene u 9. stoljeću kada joj je pridodana i štovanje i naslovnik - Sv. Marta.

Slično se dogodilo na mnogim mjestima na tlu hrvatske države, gdje je upravo s organiziranjem njezinih institucija uspostavljen kontinuitet življenja: urbanoga (u Ninu), agrikulturnoga (uz

Sl. 3. Tlocrt srednjovjekovne crkve i starokršćanske krstionice, crtež prema generalnom planu nakon revizijskih istraživanja iz 1967.-1970. godine.

rustičke vile) i religioznoga (uz starokršćanske crkve i krstionice). Pritom kontinuitet kultnoga mesta zorno ocrtava asimilacijske procese na pragu organiziranja nove države i njezine biskupije. Država izrasta iz saveza s franačkim carstvom, kao dukat na rubu *Svetoga rimskog Carstva*, a biskupija iz saveza s njegovim misionarima, na prostoru gdje je već u kasnoantičkome vremenu ostvarena simbioza rimske agrikulture i kršćanske religije. Hrvatskoga biskupa posvećuje akvilejski nadbiskup pa se tako na područje hrvatske države, tlu kultiviranim još od antičkih vremena, prenose norme franačkoga prava i rimske Crkve. S time se uspostavlja obaveza novim vladarima i velikašima, biskupima i svećenicima, da obnavljaju stare i zapuštene crkve, kako je to određivao i putem svojih izaslanika provjeravao, car Karlo Veliki. Slično je kasnije izravno zatražio od hrvatskoga biskupa Teodozija i papa Stjepan VI., svojim pismom upućenim biskupu 887. godine²¹.

Mnogi ulomci crkvenoga namještaja iz vremena vojvode Trpimira ili Branimira, otkriveni u starokršćanskim crkvama dokazuju primjenu spomenutih propisa kao i kontinuitet kultnoga mesta na tlu hrvatske države tijekom 9. stoljeća. Posebno zoran primjer predstavlja dio grede s ograda svetišta iz bazilike na lokalitetu Crkvina, odnosno Begovača, nedaleko Biljana Donjih u Ravnim Kotarima. Tu je sačuvan i dio uklesanoga natpisa koji izrijekom govori o "obnovi ovoga hrama", (... pr)O REMED(io)

²¹ Ž. RAPANIĆ, "Ecclesiae destructae ... ut restaurentur imploramus" (Iz pisma Stjepana VI. pape biskupu Todosiju 887. godine), *Starohrvatska spomenička baština - Radanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, (=Ecclesiae destruc-tae). Zagreb, 1996, str. 58.

Sl. 4. Panoramski snimak ostataka crkve Sv. Marte u Bijaćima,
foto: Z. Alajbeg

A(n)IME SVE REN(ovavit) HVNC TE(mplvm...)²². Važno je spomenuti da se uz baziliku nalazila i krstionica o kojoj svjedoče ostaci šesteropravne piscine²³. Nedaleko sklopa ostaci su rustičke vile. Slično je i u Pridragi, gdje se u blizini ostataka vile do danas sačuvao u prostoru i liturgijskim funkcijama starokršćanski trikon-hos, crkva Sv. Martina. Uz nju se nalazila, kao u Bijacima, osmeropravna krstionica, ovdje sa šesteropravnim krsnim zdencem, poput onoga na Begovači²⁴. Brojni ulomci crkvenoga namještaja iz ranoga srednjeg vijeka, otkriveni pokraj Sv. Martina, potvrđuju i u njemu kontinuitet starokršćanskog kulnog mjesta u 9. stoljeću²⁵. Štoviše, nalazi iz novijih istraživačkih zahvata ukazuju na donaciju nekoga hrvatskog vojvode²⁶. Krstionicu je imala, ili je u ranome srednjem vijeku stekla, i starokršćanska crkva Sv. Bartula na lokalitetu Crkvina u Galovcu, s kojega potječe mnogo ulomaka crkvenoga namještaja, stilski pripisanoga "majstoru Koljanskog pluteja", koji u toj staroj crkvi svjedoče novu liturgijsku opremu iz 9. stoljeća²⁷. Istini za volju, ulomci još uvijek zaslužuju kritičku analizu, ali nezavisno od mogućih korekcija potvrđuju i na tome

²² V. DELONGA, Kameni spomenici s "Begovače" u Biljanima Donjim kod Zadra, *Starohrv. Prosuj.*, ser. 3, 20/1990, str. 85. - ISTA, Epografički spomenici, str. 170.

²³ P. VEŽIĆ, Ninska crkva u ranom srednjem vijeku - problem kontinuiteta i rezultati arheoloških istraživanja (=Ninska crkva), u: *Starohrvatska spomenička baština - Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*. Zagreb, 1996, str. 92.

²⁴ Isto, str. 93.

²⁵ S. GUNJAČA, Srednjovjekovni Dolac kod Novigrada, *Starohrv. Prosuj.*, ser. 3, 8-9/1963, str. 111.

²⁶ V. DELONGA, Epografički spomenici, str. 244 i 589.

²⁷ J. BELOŠEVIĆ, Osrt na konačne ishode istraživanja položaja Crkvina u selu Galovac kod Zadra, *Diadora*, 18-19/1997, str. 321.

primjeru kontinuitet staroga kulnog mjesta u ranom srednjem vijeku²⁸. Štoviše, tome vremenu i novom kulturnom sloju valja pripisati titulara - Sv. Bartula²⁹, tako da u primjeru Crkvine u Galovcu zapravo nije poznat izvorni naslovnik kasnoantičke crkve. Čini se da stariji sloj liturgijskoga namještaja, otkrivenog uz crkvu Sv. Petra u Kuli Atlagića, valja pripisati crkvi na obližnjemu lokalitetu Sv. Nediljica. Tamo se nalaze ostaci starokršćanske kompleksne bazilike koju je zabilježio E. Dyggve³⁰. Krstioncu je imala i slična starokršćanska bazilika Sv. Marije na lokalitetu Bičina u Polači, koju povjesni izvori navode još i u 14. stoljeću. Na mjestu groblja i crkve Sv. Kuzme i Damjana upravo su otkriveni ostaci rustičke vile, ali i srednjovjekovne crkve nad njom. Ulomci predromaničkoga crkvenog namještaja dospjeli su onamo vjerojatno preneseni ili crkve Sv. Marije³¹. Krsni se zdenac križnoga oblika nalazio i u katedrali u Biogradu. Bila je to bazilika s oblim kontraforima. Upravo po tim elementima datirana je u 9. stoljeće³². No, ulomci starokršćanskih pluteja u njoj ukazuju na moguće kasnoantičko porijeklo kulnoga mjesta³³. Sajan primjer za ovu našu temu predstavljaju ostaci starokršćanske bazilike i ranosrednjovjekovnoga namještaja u crkvi Sv. Martina na groblju u Lepurima³⁴. Starokršćanska je bila i bazilika u Žažviću gdje ulomci predromaničkoga liturgijskog namještaja potvrđuju i tu kontinuitet kulnoga mjesta iz kasne antike do u rani srednji vijek³⁵. Sličan se slučaj zbio i sa crkvom u Mokrome Polju kod Knina³⁶, a ulomci starokršćanske kamene plastike ukazuju na kasnoantičke bazilike u Koljanima i na Crkvini kod Knina³⁷.

²⁸ U vezi s krstioničkim ciborijem, koji J. Belošević naziva oltarnim, upućujem na: P. VEŽIĆ, I cibori a pianta esagonale risalenti all'alto medioevo in Istria e in Dalmazia, *Hortus artium medievalium*, 3/1997, str. 108.

²⁹ N. JAKŠIĆ, Vladarska zadužbina Sv. Bartula u srednjovjekovnom selu Tršci, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 42/2000, str. 45-47.

³⁰ E. DYGGVE, *History of Salonian christianity*. Oslo, 1951, str. 113, sl. VI. 34.- (=ISTI, *Izabrani spisi*, Split 1986., str. 112., sl. VI. 35, kao i: ISTI, *Povijest salonitanskog kršćanstva*, Split 1996., str. 101. sl. VI. 34). - I. ANZULOVIC, Područje sela Korlata u prošlosti, *Zadarska smotra*, sv. 1-3/1996, str. 255. - Upravo su u toku arheološka istraživanja koja vodi R. Jurić, ravnatelj Arheološkoga muzeja u Zadru.

³¹ Crkva je razorena miniranjem 1991. godine. Brigom općine Polača Konzervatorski je ured u Zadru, u suradnji s Arheološkim muzejem, organizirao istraživanja i obnovu crkve. Voditelj arheoloških zahvata bio je R. Jurić.

³² I. PETRICIOLI, Oko datiranja umjetničkih spomenika ranog srednjeg vijeka, *Gunjačin zbornik*. Zagreb, 1980, str. 116. - ISTI, Prilog diskusiji o starohrvatskim crkvama s oblim kontraforima, *Izdanja HAD-a*, sv. 8/1984, str. 121. - F. BUŠKARIOL, O katedrali u Biogradu na moru, *Biogradski zbornik*. Zadar, 1990, str. 351.

³³ F. BUŠKARIOL, Istraživanja don Luke Jelića u Biogradu na moru na položaju Glavica, (= Istraživanja don Luke Jelića), *Pril.Povij.Umj.Dalm.*, 27/1988, str. 43 i 48. - P. VEŽIĆ, Klesarska radionica u kasnoantičkom Zadru, *Biogradski zbornik*. Zadar, 1990, str. 247.

³⁴ Grobna kapela je razorena miniranjem 1991. godine. Potom je Konzervatorski ured u Zadru, u suradnji s Muzejem hrvatskih arheoloških spomenika organizirao istraživanja i obnovu crkve. Istraživanja su još u tijeku, a tek će za njima uslijediti konačni izvještaj o njihovim rezultatima. Voditelj arheoloških zahvata je prof. dr. N. Jakšić.

³⁵ J. JELIĆIĆ, Narteks u starokršćanskoj arhitekturi na području istočnog Jadrana, *Pril.Povij.Umj.Dalm.*, 13/1983, str. 18. - T. BURIĆ, Kameni namještaj bazilike u Žažviću, *Starobrv.Prosvj.*, ser. 3, 15/1985, str. 165.

³⁶ V. DELONGA, Prilog arheološkoj topografiji Mokrog Polja kod Knina, *Starobrv. Prosvj.*, ser. 3, 14/1984, str. 259.

³⁷ F. RADIĆ, Ostanci starinske crkve i groblja u Gornjim Koljanima kod Vrlike, *Starobrv. Prosvj.*, god. 5, br. 3-4, Knin, 1900, str. 107. - S. GUNJAČA, Revizija iskopina u Biskupiji kod Knina godine 1950, *Ljetopis JAZU*, 53/1953, str. 36. - J. JELIĆIĆ, Tragovi starokršćanske arhitekture od izvora do ušća Cetine, *Izdanja HAD-a*, 8/1980, str. 169, bilj. 3. - Ž. RAPANIĆ, De ecclesiis, str. 86. - A. MILOŠEVIĆ, Dvori hrvatskih vladara na Crkvini u Biskupiji kraj Knina, *Zbornik Tomislava Marasovića*, Split, 2002, str. 200.

Navedeni primjeri ilustriraju fenomen kontinuiteta kultnoga mjesata samo u relaciji starokršćanskih bogomolja koje su u 9. stoljeću stekle novi liturgijski namještaj. Primjeri su pretežno s relativno malenog područja stare hrvatske države, tek nešto šireg od zemljopisnog obuhvata Ravnih Kotara. Tu su istraživanja, možda više negoli na ostalim predjelima do sada, rasvijetlila samu pojavu. No, u ostalim krajevima na hrvatskoj strani Jadrana, i to u trajanju do konca srednjega vijeka, na prostoru od Istre do Boke u jednome smjeru i od otoka do Bosne u drugome, takvih je primjera mnogostruko više³⁸. Međutim, ne bi trebalo generalizirati te pretpostaviti da su sve starokršćanske crkve i rustičke vile do njih nastavile živjeti i u ranome srednjemu vijeku. Dapače, neki primjeri potvrđuju diskontinuitet. Zoran je slučaj s dvojnim bazilikama na Srimi nedaleko Šibenika³⁹. Tamo su gomile u jednome trenutku, čini se s namjerom obilježavanja i na taj način čuvanja kultnoga mjesata, zatrpane građevine koje nije bilo moguće, a možda niti potrebno obnavljati i držati u funkciji. No, bilo je potrebno i nadalje njegovati u prostoru samo mjesto, čuvati ga tako kao "sveti prostor". Sve te naše Crkvine i Manastirine u pejsažu, u predaji naroda i nisu drugo do u prvome redu upravo kultno mjesto. Neke od njih, one s ostacima iz starokršćanskog razdoblja, zacijelo valja dovoditi u vezu i sa spomenutim franačkim propisima koji nalažu rušenje i zatrpanje crkava, naravno onih koje više nije bilo moguće održavati⁴⁰. Vrlo dobar primjer takvoga odnosa predstavlja i nedavno otkriven sklop dvojne crkve u Podvršju nedaleko Ljupča⁴¹.

Izneseni primjeri, pak, koji svjedoče kontinuitet kultnoga mjesata, makar sudeći po interpretacijama njihove ranosrednjovjekovne kamene plastike, odnose se pretežno na doba vojvode Branimira. Međutim, u kontekstu rasprave o bazilici Sv. Marte u Bijaćima posebno su zanimljivi primjeri iz doba vojvode Trpimira. Upravo je to vrijeme uspostave hrvatske biskupije i njezinoga sjedišta u Ninu. Tamo je zaista sklop starokršćanske crkve s krstionicom, prvotno posvećen možda Sv. Trojstvu (*dicta fuit Ss. Trinitatis*, kako to navodi lokalna predaja⁴²), a u 9. stoljeću preuređen za potrebe katedralne crkve pa tada i posvećen sv. Anselmu đakonu⁴³. Anselmo je svetac štovan u franačkome kulturnom

³⁸ Referat pod naslovom: Kontinuitet kultnoga mjesata, izložio sam na znanstvenome skupu: *Hrvatska u doba kneza Branimira*, u Benkovcu, lipnja 1998. godine. Ovaj tekst o Sv. Marti u Bijaćima dio je te zanimljive teme, koju je za područje Dalmacije već uočilo nekoliko autora. Vidi: P. VEŽIĆ, Sklop Župne crkve, bivše katedrale u Ninu, (=Katedrala u Ninu), *Starobrv.Prosj.*, ser. 3., 15/1985. - ISTI, Ninska crkva. - Ž. RAPANIĆ, *Predromaničko doba u Dalmaciji*. Split, 1987. - F. BUŠKARIOL, Istraživanja don Luke Jelića u Biogradu. - N. JAKŠIĆ, Crkva na Begovači i problem starohrvatskih nekropola, *Diadora*, 11/1989. - ISTI, Preživjele starokršćanske crkve u srednjovjekovnoj ninskoj biskupiji, *Diadora*, 15/1993. - E. HILJE, Spomenici srednjovjekovne arhitekture na Kornatima, *Zbornik "Nacionalni park Kornati"*. Zagreb, 1996.

³⁹ Z. GUNJAČA, Kompleks starokršćanske arhitekture na Srimi kod Šibenika, *Arheološki vestnik*, 29/1978, str. 626-629.

⁴⁰ Ž. RAPANIĆ, Ecclesiae destructae, str. 58.

⁴¹ A. UGLEŠIĆ, *Starokršćanska arhitektura na području današnje Zudarske nadbiskupije*. Zadar, 2002, str. 45.

⁴² C. F. BIANCHI, *Zara cristiana II*. Zara, 1880, str. 194 i 224.

⁴³ P. VEŽIĆ, Katedrala, 201. - ISTI, Ninska crkva, str. 87. - M. KOLEGA, Nin - zaštitna istraživanja u sklopu Župne crkve Sv. Asela, *Obavijesti*, HAD, 1996, br. 3, 43. - N. JAKŠIĆ, *Nin - prva hrvatska biskupija*. Split, 1997, str. 19.

krugu te u legendi povezan indirektno i sa sv. Martom⁴⁴! Stariji sloj crkvenoga namještaja u ninskoj katedrali stilski odgovara prvoj polovini ili sredini 9. stoljeća⁴⁵. Stoga je logično prepostaviti da su oba titulara: sv. Anselmo u Ninu i sv. Marta u Bijaćima, pristigli u naše krajeve (na tako značajna mjesta u njima kao što su sjedište hrvatskoga biskupa ili privatni posjed hrvatskoga vojvode!), u velikome valu benediktinskih misija sa Zapada. S njima je na dvor vojvode Trpimira pristigao i ugledni benediktinac Gottschalk⁴⁶. Za njega je vojvoda bio, kako to Gottschalk zapisuje: *rex Sclavorum*. Sam Trpimir, pak, odlazio je i akvilejskim opatima te bivao u njihovim evangelistarima zabilježen kao: *domnus Trepimerus*, kako je to zabilježeno u tzv. Cividalskom evangelistarju⁴⁷. O vladarevu odnosu prema starokršćanskim kulnim gradevinama u njegovoj državi možda ponajbolje svjedoči poznati ulomak zabata s ograda svetišta s natpisom: PRO DVCE TREPIME(ro ...), iz crkve u Rižinicama. Ona pak, bijaše oratorij starokršćanskoga cenobija koji je vojvoda kao osobnu zadužbinu obnovio sredinom 9. stoljeća i namijenio benediktinskoj opatiji. S njom je crkva stekla novi liturgijski namještaj te spomenuti zabat i natpis na njemu⁴⁸.

Sagledavajući u cijelosti iznesenu građu iz vremena vojvode Trpimira i Branimira, obnovljene starokršćanske crkve na tlu stare hrvatske biskupije pokazuju se zapravo kao prvi sloj satrohrvatske sakralne arhitekture. Postale su hramovi za potrebe njezinih vjerskih zajednica u vremenu prije izgradnje novih ranosrednjovjekovnih crkava. Stoga su preuređene i opremljene suvremenim liturgijskim namještajem koji svjedoči o funkcijama rimskoga obreda. Neki natpisi u njima ukazuju na vladarske donacije. Sve je to moguće dovoditi izravno u vezu s društvenim i kulturnim zbivanjima koja proizlaze iz karolinškoga civilizacijskog kruga. Bazilika Sv. Marte u Bijaćima na periferiji toga svijeta, možda zornije od srodnih primjera, ocrtava naznačeni kontekst franačkoga pravnog sustava i propisa rimske Crkve u ranome razdoblju hrvatske države.

⁴⁴ Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva. Zagreb, 1979, str. 120.

⁴⁵ Na tu me činjenicu upozorila M. Kolega, kustos arheološke zbirke u Ninu, koja je upravo izvršila novu postavu te zbirke i radi na znanstvenoj obradi njezine grade.

⁴⁶ L. KATIĆ, Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira, u: *Rasprave i članci iz hrvatske povijesti*. (ur. Ž. Rapanić), Split, 1993, str. 14. - Ž. RAPANIĆ, Solinska epizoda europske povijesti, *Vjesn.Dalm.*, 85/1992., str. 91. - (O Gottschalku vidi: H. JEDIN, *Velika povijest Crkve*. Sv. III, Zagreb, 1971, str. 180. - J. LE GOFF, *Intelektualci u srednjem vijeku*. Zagreb, 1983, str. 55).

⁴⁷ F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historije*. Zagreb, 1914, str. 125. - N. KLAJČ, *Povijest Hrvata*. Zagreb, 1971, str. 226. - ISTA, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*. Zagreb, 1972, str. 22. - I. GOLDSTEIN, O Trpimiru i njegovom dobu, u: *Zbornik radova sa znanstvenoga skupa u Kaštel Sućurcu*. Split, 1992, str. 230. - T. RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*. Zagreb, 1997, str. 28.

⁴⁸ V. DELONGA, Epografski spomenici, str. 127.

The St. Martha's Church (Sv. Marta) at Bijaći near Trogir is a paleo-Christian basilica. It appears to have been dedicated to St. John the Baptist initially. It is situated near the former Roman settlement of Siculli. In the Middle Ages, it became property of the Croatian sovereign, in the historic sources named villa Biaci. The church is a three-vessel basilica with a semicircular apse at the end of the nave. The apse diameter is equivalent to the nave span. It protrudes out. Two rows of pilasters separate the wide nave from the three times narrower aisles. By the south side of the church there was the baptistery. It was an octagonal structure with a cross-shaped, sunk piscine.

In the first half of the 9th century, during the reign of duke Trpimir, the basilica was rebuilt. From this time origin the stone liturgical fixtures, parts of the sanctuary rail and the ciborium. At the ciborium, besides zoomorphic images and various vegetal and geometric ornaments, there was an inscription mentioning St. John and St. Martha. The author of this paper links her cult with the altar in the sanctuary, assuming this is not a baptistery ciborium. The very practice of renewing of paleo-Christian churches and providing new liturgical fixtures in them is linked with the Frank state law and the Roman Church rules in the territory of the old Croatian diocese.

The author deems that the medieval church, built within the limits of the paleo-Christian basilica, was built in the early-Romanesque époque. It is a three-vessel building with a tower added at the front and three apses at the back, the central one perhaps subsequently protruded into the space. The two rows of masonry pylons separated the nave from the aisles. The very practice of interpolation of a Romanesque church within the limits of a paleo-Christian one is interpreted as preservation of a cult place. There are similar examples of this practice at several places in Istria and Dalmatia.

*The Basilica of St. Martha
and its Ciborium
Summary*